

GOGOL, BĚLINSKIJ A HAVLÍČEK.

Poznámky k problematice vztahu Karla Havlíčka Borovského k ruské literatuře

Alexandr Brummer (Brno)

Pobyt Karla Havlíčka v Rusku je jednou z klíčových kapitol česko-ruských vztahů.¹ Jeho zkušenosti s Ruskem hrály významnou roli jak v období poloviny 19. století, tak v desetiletích následujících. Lze říci, že z Havlíčkova střizlivého posouzení ruské reality a odlišností jeho společenského a politického systému vycházely všechny pozdější realistické koncepce česko-ruských vztahů a slovanství vůbec. Hlavní význam Havlíčkovy ruské cesty spočívá v rovině politické, avšak jeho ruské zkušenosti nesou významné kontace i kulturní, literární. Havlíčkově ruskému pobytu, jeho vztahu k Rusku a jeho literatuře, se věnuje značné množství studií², avšak přesto (nebo spíše právě proto) může být zajímavé se k této problematice vracet. Ve vztahu Havlíčka k ruské literatuře se zdá být klíčovým jeho poměr k N. V. Gogolovi, ale v textu poukážeme i na možná jiná východiska reprezentovaná marxistickou literární vědou zosobněnou J. Dolanským.

Významnou determinantou Havlíčkova ruského pobytu byly názory slavjano-filského kruhu, v jehož prostředí se Havlíček po příjezdu ocitl. Jejich vliv se

¹ Viz Doubek, V.: Česká politika a Rusko (1848-1914), Praha 2004, s. 17-48; Čejchan, V. (red.): Dějiny česko-ruských vztahů 1770-1917, I. díl, Praha 1967, s. 127-136; Jirásek, J.: Rusko a my, II. díl, Praha-Brno 1946, s. 149-191.

² Bělíč, J.: Karel Havlíček Borovský a Slovanstvo, Praha 1947; Dolanský, J.: Bělinskij a česká literatura, Slavia 1949-1950, s. 153-207; Týž: Havlíček v Moskvě, In: Pražská univerzita Moskevské univerzitě. Sborník k výročí 1755-1955, Praha 1955, s. 13-51; Týž: Mířtři ruského realismu u nás Praha 1960; Týž: Havlíčkova kritika slovanství, In: Týž (ed.) Stopami buditelů. Studie o pokrokových tradicích našeho obrození, Praha 1963, s. 215-287; Francev, V. A.: N. V. Gogol' v češskoj literature. K istorii slavjanskogo literaturnogo obščeniija v XIX st., SPb 1902; Heim, M.: The Russian Journey of Karel Havlíček Borovský, München 1979; Seliščev, A.: Vzgljady Karla Gavlička na Rossiju. K istorii slavjanskich vzaimootnošenij v polovine XIX veka, Kazaň 1913; Tábořská, J.: Gogol v české literatuře čtyřicátých a padesátých let, In: Čtvero setkání s ruským realismem. Příspěvky k dějinám rusko-českých literárních vztahů, Praha 1958, s. 81-177; Wollman, F.: Slavismy a antislavismy za jara národů, Praha 1968; Polívka, J.: Havlíček a Rusko, In: T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám, Praha 1930 (reedice), s. 218-226.

u Havlíčka projevoval mj. odsuzováním západních vlivů v ruské literatuře. Během ruského pobytu Havlíček nepoznal jinou intelektuální skupinu, a tak je považoval za špičku ruského národního a kulturního života: „V našem domě a u Pogodina jest středotočka celého národního a upřímného úsilí o zdokonalení ruské literatury. Chomjakov (básník), Pavlov, Sněgirev, Kirjejevský jsou pořád a nás. Gogol sám nebydlí v Moskvě, ale za to jest u nás (u Ševyrjova) sklad jeho spisů, a od nás se prodávají knihkupcům.“³ Zpočátku, než se zorientoval, Havlíček jejich názory jednoduše „papouškoval“: například v dopise příteli K. V. Zapovi ze 3. 5. 1843 psal, že Petrohrad „jest zabíjákem ruské literatury“, nebo že kromě Gogola jsou všichni další ruští autoři, včetně Puškina, jen „imitatorum pecus“. Některé slavjanofilské teze u Havlíčka však přežily déle: v textu *Cizozemci v Rusích*, který psal až po návratu z Ruska, připisoval existenci nevolnictví v Rusku tatarskému a německému vlivu.⁴ S výjimkou Gogola byl Havlíček současnou ruskou literaturou zklamán. Příteli K. V. Zapovi, českému úředníkovi v haličském Lvově, v květnu 1843 psal, že ruská literatura nemá pořádnou úroveň, že jí chybí „...nezištnost, pravá upřímná, vytrvalá práce a láska k národu svému. Pochybují, aby bylo v celé 60 miliónové ruské říši tolik upřímných vlastenců, jako v jediné Praze. Největší díl nynější ruské literatury vleče se v ohromných časopisech; kdo by uviděl ty na tři prsty tlusté knihy, které měsíčně vycházejí a nevěděl, že v nich je pouhé harampádí, plesal by nad bohatstvím ruské literatury.“ Ruská literatura je kažená zahraničními vlivy a petěrburgskými spisovateli, „jenom zde v Moskvě jest několik mužů opozicí...“ Na neplodnost ruské literární a vědecké produkce má vliv i celkově zahálčivý životní styl: „Učených prací je velmi málo, neboť málokterý z Ruských literátorů má kdy sedět a usilovně pracovat: obědy, večere, „sobranije“, návštěvy nedají jim chudákům ani přijít k sobě.“⁵ Ruská literatura tedy Havlíčkovi nebyla dost národní. V Havlíčkově pohledu se mísí dva aspekty: přetrvávající vliv slavjanofilských tezí a dále představa o funkci a úkolu národní literatury v procesu národního uvědomění. Havlíček se domníval, že v českém prostředí měla být mj. vlastní (tedy bez cizích, především německých, vlivů) literatura prostředkem národní emancipace a podobný požadavek přenášel i do prostředí ruského, kterému, jak se domníval, západní vlivy škodily. Můžeme tak sledovat utilitární přístup k literatuře: v Havlíčkových představách měla sloužit společenským cílům, což později vyjádřil i ve své *Kapitole o kritice* (1846).⁶

Hlavním dokladem pro v literatuře často opakované Havlíčkově ukvapené odmítnutí ruské literatury s výjimkou Gogola jsou především jeho výše citované

³ Quis, L.: Korrespondence Karla Havlíčka, Praha 1903, s. 101-102.

⁴ Havlíček, K.: *Obrazy z Rus*, Praha 1927, s. 156.

⁵ Quis, L.: c. d., s. 100-101.

⁶ Týž: *Spisy Karla Havlíčka III. Kritiky. Divadlo. – Literatura. – Slováci. – Polemika. – Školství. – Různé*, Praha 1908, s. 3 – 18.

dopisy z Moskvy a dále fakt, že právě Gogolova díla Havlíček překládal. Nahlédneme-li však do soupisu Havlíčkovy knihovny, uvidíme, že v ní měl řadu známějších soudobých ruských autorů (A. S. Puškina, J. A. Baratynského, I. A. Krylova, M. J. Lermontova či M. N. Zagoskina).⁷ To, že jejich díla měl v knihovně, nemusí znamenat, že je opravdu četl (ačkoli to, že v Moskvě četl Lermontova a Puškina víme bezpečně z jeho „čtenářského deníku“⁸), nebo že je považoval za skutečně kvalitní. Tento fakt však naznačuje, že ono paušální odmítnutí ruské literatury až na Gogola nebylo ve skutečnosti tak žhavým, jak se může při četbě Havlíčkovy korespondence zdát: proč by si jinak knihy těchto autorů (jsou-li opravdu k něčemu) z Ruska vozil? Odpověď je jednoduchá: Havlíček byl mladý, v leccems dosti radikální a leccos byla jednoduše póza. Dobrým příkladem těchto „mladických výstřelků“ je i jeho dopis z Moskvy bývalému spolužákovi ze semináře J. Klumparovi z počátku roku 1844.⁹ V něm se před přítelem vyloženě vytahuje a dokonce si vymýšlí. Chce se blýsknout před budoucím knězem a píše, že ve Lvově „... s ruskými theology (unity) obcoval a od nich slovanskému církevnímu zpěvu se učil.“ Snaží se na Klumpara zapůsobit také zmínkou o své známosti s ruským profesorem O. M. Bodjanským: „Měl jsem tedy úmysl až do jara 1843 v Praze pobýt a pak do Moskvy táhnouti, jak jsem se o tom s prof. Bodjanským umluvil. Náhodou ale Pogodin prof. ruské historie ...“, ačkoli v té době nevěděl, že nějaký Bodjanský existuje, natož aby s ním domlouval cestu do Moskvy. Nepokrytě se chlubí i svými příjmy: „Plat můj a příjem zde není nepatrný, jak Vám nepochybně známo bude.“ Podobným příkladem může posloužit i Havlíčkova báseň *Do památní knihy v Bukovině v Tatrách*, kde nadšeně píše o spojení slovanských národů „ve velký Dunajec“.¹⁰ I zde se nabízí otázka, nakolik lze tomuto Havlíčkově patetickému panslovanskému výlevu přikládat význam. Nejednalo se spíše o mladickou romantickou pózu? K jeho osobní korespondenci je třeba přistupovat s obezřetně. Havlíček, byť se to tak z textů o něm nemusí vždy jevit¹¹, byl obyčejný člověk s lidskými vlastnostmi, a proto k němu nelze přistupovat pod vlivem pozdějších adorujících textů, z nichž na nás shlíží Havlíček-mučedník či Havlíček-neomylný bojovník za národní věc.

Poprvé dostal Havlíček Gogolův text do rukou pravděpodobně ještě před svým odjezdem z Prahy: již v roce 1839 byl v *Květech* vydán Zapův překlad *Ta-*

⁷ Kneidl, P.: Havlíčkova knihovna, SNM v Praze C, Praha 1957, s. 85-88.

⁸ Řepková, M.-Havel, R.: Zápisky Karla Havlíčka z let 1842-44, Literární archiv 1971, s. 44-47.

⁹ Text dopisu nebyl zařazen do Quisovy edice a vyšel v Lidových novinách 27. 7. 1936.

¹⁰ Quis, L.: Básnické spisy Karla Havlíčka, Praha 1897, s. 7-8.

¹¹ Srov. např. Macura, V.: Český sen, Praha 1998, s. 119-128, 129-147; Masaryk, T. G.: Karel Havlíček. Snahy a tužby politického probuzení, Praha 1996; Hajn, A.: Národ o Havlíčkovi, Praha 1936; Kybal, V.: Karel Havlíček a naše svoboda, Brno 1997.

rase *Bulby*. K. V. Zap byl prvním překladatelem Gogola do češtiny, ale ještě před ním se touto činností zabývala manželka P. J. Šafaříka. Její překlady se však nedochovaly. Se Zapem se Havlíček seznámil na podzim 1842 během pobytu ve Lvově a přislíbil mu zasílat své překlady z Gogola pro jeho *Zrcadlo života na východní Evropě*. Havlíček převložil z ruštiny několik Gogolových povídek (*Nos, Plášť, Kočárek, Lokajstvo...*). Byly vydány ve sbornících *M. Gógola Zábavné spisy a Ruská směs*, dále pak v *České včele* (literární příloha *Pražských novin*) a *Národních novinách* v letech 1844-1849. Havlíček jimi přispěl k seznámení českých čtenářů s Gogolem.¹² Považoval jej především za humoristu a satirika, což víme z korespondence („pověsti jsou tuze zábavné“), ale i ze zkráceného překladu *Mrtvých duší*, který vycházel v *Národních novinách* během roku 1849, v němž se Havlíček soustředil především na zábavné pasáže.¹³ Sám se v tomto smyslu sice vyjádřil v předmluvě k překladu *Mrtvých duší* („veselé čtení“), ale v doslovu psal, že nejde jen o satiru a humor, ale i pravdivé vyličení ruské reality, ač „skrze barevné sklo satiry“.¹⁴ Havlíčkovy překlady byly z ruské strany kritizovány právě za ono zaměření na humor a zábavnost: Havlíčkův zaměstnavatel S. P. Ševyrjov 1846 psal M. Pogodinovi, že Havlíček Gogola správně nepochopil, že viděl jen smích, avšak slzy již nikoli. To samé vytýkal Havlíčkovi ve svých pracích i slavista V. A. Francev.¹⁵ Proti těmto názorům bránila Havlíčka J. Táborská, která se domnívá, že sám Ševyrjov Gogolova komická díla (*Nos, Revizor...*) považoval za banální a i odtud plyne jeho odmítavý postoj k Havlíčkovým překladům. Havlíček si podle Táborské z Gogola jednoduše vzal, co potřeboval: satiru a realismus (na obě složky Havlíček upozornil v doslovu k překladu *Mrtvých duší*), se kterým se vlastně dříve nesetkal. Navíc je debata, nakolik Havlíček správně či nesprávně Gogola pochopil, irelevantní, neboť nebyl Rus, měl jinou kulturní a společenskou zkušenost a v plné míře jej pochopit ani nemohl.¹⁶ Podobný názor zastával i J. Bělič, který se domníval, že se Havlíčkovi křivdilo: o Gogolovi toho napsal příliš málo, než aby bylo možné usuzovat, jak jej chápal či nechápal. Navíc považuje Gogola a Havlíčka za, do jisté míry, kongeniální duchy. Stejně jako Gogolovi je i Havlíčkovi vlastní „smích skrze slzy“, což dokládá na textu *Tyrolských elegií*.¹⁷ Vliv Gogola na Havlíčka je zajímavou otázkou. Podle J. Táborské Havlíček pod Gogolovým vlivem přinesl do české literatury realismus, který se již zcela projevil v jeho kritice Tylova *Posledního Čecha* (Havlíčkův požadavek praktic-

¹² Bělič, J.: Karel Havlíček Borovský a Slovanstvo, Praha 1947, s. 165-167.

¹³ Dolanský, J.: Mistři ruského realismu u nás, Praha 1960, s. 99.

¹⁴ Bělič, J.: c. d., s. 171.

¹⁵ Francev, V. A.: c. d., s. 16-17.

¹⁶ Táborská, J.: Gogol v české literatuře čtyřicátých a padesátých let, In: Čtvero setkání s ruským realismem. Příspěvky k dějinám rusko-českých literárních vztahů, s. 124-126.

¹⁷ Bělič, J.: c. d., s. 173.

ké činnosti namísto sentimentálního pláče), ale i *Obrazech z Rus*, kde je přítomno kritické pozorování. Vydáváním Gogola podle Táboorské Havlíček sledoval současně i propagaci realismu v českém prostředí, a to nejen jako uměleckého směru, ale zároveň i jako pohledu na společnost, její potřeby a nedostatky vůbec.¹⁸ Z Gogola si Havlíček nevezal pouze obecně realistický přístup, ale i konkrétní umělecké metody. Tak například po Gogolově vzoru ve svých *Obrazech* Havlíček používal typizaci osob podle oblečení či se v črtě *Guljaňje* objevuje ono „hemžení lidí“ jako na Gogolově *Něvském prospektu*.¹⁹ Zajímavý je též poukaz na fakt, že Havlíček vydáním Gogolových *Mrtvých duší* ukazujících mj. prohnitost ruského společenského zřízení sledoval politické cíle: zkráceně vyšly v *Národních novinách* právě v roce 1849, kdy Rusko vystupovalo jako bašta reakce a pomáhalo potlačit uherskou revoluci.²⁰

Textovou analýzou Havlíčkových překladů Gogola se zabýval L. Zadražil. Poukázal na fakt, že Havlíček vypouštěl některé pasáže, čímž oslaboval ironický a satirický rozměr překládaných děl. To znamená, že buď nechápal konkrétní humornou pasáž, nebo chtěl text zjednodušit a vypustil, co neměl. Vynechával též pasáže čtenářsky náročné (lyrické, psychologické úseky textu) a pasáže českému čtenáři vzdálené (líčení odlišných ruských reálií). V překladech se nacházejí časté germanismy, které měly textu dodat jasný rozměr svým slangovým zabarvením. Celkově byly Havlíčkovy překlady, přes jisté nedostatky, povedené. Dobře vystihl Gogolovu expresivitu, jako první z překladatelů se přiblížil panoptikálním a karnevalovým prvkům v jeho textech. V Havlíčkových překladech se téměř nevyskytují chyby plynoucí z neporozumění textu.²¹ Poněkud odlišně hodnotil Havlíčkovy překlady V. A. Francev. Havlíček se podle něj snažil co nejvíce držet originálu, překládal slovo za slovem, takže konstrukce Havlíčkových vět jsou blízké ruštině. Ne vždy správně chápal text, ale neobcházel složitější pasáže, jak to dělali pozdější překladatelé.²²

Při posuzování kvality Havlíčkových překladů Gogola je klíčové mít na paměti nemožnost vztahování Havlíčkových textů k dnešní normě češtiny. Čeština 40. let 19. století ještě nebyla zcela ustálená a leccos, co dnes pocítujeme z hlediska jazykové normy za nepřijatelné, bylo v této době přípustné.²³ Na příkladu

¹⁸ Táboorská, J.: c. d., s. 128-130.

¹⁹ Řepková, M.: *Satira Karla Havlíčka*, Praha 1971, s. 80.

²⁰ Tamtéž, s. 152.

²¹ Zadražil, L.: *Interpretační složka Havlíčkových překladů N. V. Gogola*, Československá rusistika 1985, s. 61-66.

²² Francev, V. A.: c. d., s. 16.

²³ Bělič, J.: *Jazyk v Havlíčkových Obrazech z Rus*, Naše řeč 1954, s. 93. Bělič o tomto problému sice píše v souvislosti s *Obrazy*, ale jeho tezi jistě lze aplikovat i na Havlíčkovy překlady, které vznikaly přibližně ve stejné době.

jeho překladu Gogolova *Nosu*²⁴ lze demonstrovat některé rysy Havlíčkových překladů. Za prvé je zřejmé, že Havlíček uměl rusky perfektně a až na drobná klopýtnutí (překládal například otázku „Čto vám ugodno?“ jako „Co se vám líbí?“) je Gogolův text přeložen správně a citlivě, rozhodně ne slovo od slova. O Havlíčkových úspěších v učení se ruštině informuje dopis O. M. Bodjanského V. Han-kovi z 5. 6. 1843: „... on očeň chorošo uspevat v ruskom i prilěžno perezodit s nego na rodnoj...“²⁵ Havlíček si dokázal dobře poradit i s relativně obtížně přeložitelnými slovními spojeními („Čepucha soveršennaja delajetsja na svete.“ jako „Ukrutná matence se děje na tomto světě.“). V překladech je na některých místech cítit vliv ruštiny ve vazbě (zachovávání přechodníků, „hrát v boston“, „od Rigy do Kamčatky“, „podat vody“ apod.) či v prostém počestění ruských forem („takých“, „zamlčel“). Havlíček byl též nucen počestit slova označující ruské reálie („budočnik“, „izvoščik“, „vicmundír“, „čin“). Na několika místech vynechal krátké pasáže. Přihlédneme-li k Havlíčkovu věku, k faktu, že se rusky učil jen několik let a byl vlastně překladatelem-samoukem, lze jeho překlady Gogola považovat za zdařilé, byť se z hlediska dnešní češtiny jedná o „archeologickou“ záležitost.

Za nejzajímavější ve vztahu Havlíček-Gogol však lze považovat otázku, nakolik Gogol Havlíčka ovlivnil. Realismus nebyl (alespoň v Havlíčkově případě) jen literárním směrem, byl to způsob přístupu k realitě vůbec, a to nejen v literatuře, ale i v oblasti politicko-společenských problémů. Vliv Gogola na Havlíčkovy *Obrazy z Rus* je dle mého názoru nesporný. Otázka však je, nakolik byl vliv Gogola-spisovatele realisty na Havlíčka klíčový a nakolik se Havlíček k realistickému přístupu k literatuře, ale i společenskému snažení dobral sám. Dle mého názoru byl Havlíček přirozeně kritickou osobností, čehož důkazem je jeho odchod ze semináře či deziluze ze slovanství: racio bylo příliš silnou složkou jeho osobnosti, než aby se mohl stát katolickým knězem či vytrvat v romantickém snu o slovanstvu, což vyjádřil v proslulém článku *Slovan a Čech*²⁶. Gogol tak na něj jistě měl vliv jako na spisovatele, ale současně měl Havlíček vlastní předpoklady k přijetí těchto realistických přístupů, pohledu na svět kolem sebe. Domnívám se též, že Havlíček chápal Gogolův „smích skrze slzy“: věděl, že krom humoru a satiry Gogolova díla obsahují popis ruské reality (viz doslov ke zkrácenému pře-

²⁴ Viz sborník *Ruská směs, výbor povídek, novel a t. d., z novější Ruské literatury*, Praha 1845, s. 33-67.

²⁵ Francev, V. A.: *Pis'ma k Vjačeslavu Ganke iz slavjanskich zemel'*, Varšava 1905, s. 116.

²⁶ Tobolka, Z. V. (ed.): *Karla Havlíčka Borovského politické spisy I*, Praha 1900, s. 28-70. K textu článku srov. např. Vlček, R.: *Panslavismus a národy habsburské monarchie. Úvod do problému*, In: *Slovanství ve středoevropském prostoru. Iluze, deziluze a realita. Pardubická konference (22.-24. dubna 2004)*, Praha 2004, s. 13-15; Doubek, V.: c. d., s. 45-48.

kladu *Mrtvých duší*²⁷), s jejímiž vadami se přece sám dostal do kontaktu: vždyť sám v souvislosti s Gogolovými povídkami hovořil o vyličení ruské reality „skrze barevné sklo satiry“.

Dalším okruhem problémů spojeným s Havlíčkovým pobytem v Rusku je otázka, zda měl Havlíček možnost poznat, případně pochopit, rozdíl mezi moskevským a petěrburským Ruskem, jestli si uvědomoval možnost intelektuální alternativy ke slavjanofilskému směru. Názory v literatuře se různí. Například J. Jirásek se domníval, že Havlíček o antagonismu mezi slavjanofily a zapadníky věděl, svoji tezi však přesvědčivě nedoložil.²⁸ Naopak J. Polívka, který měl tendenci význam Havlíčkova ruského pobytu spíše bagatelizovat, vyjádřil zklamání nad faktem, že Havlíček nepronikl v poznávání ruské reality hlouběji, k jiným ideovým okruhům.²⁹ V tomto směru jsou zajímavé úvahy J. Dolanského, který správně poukázal na fakt, že české prostředí mělo v tomto období kontakt pouze na Moskvu, tedy na slavjanofilský směr, a to především skrze profesora M. Pogodina.³⁰ Podle Dolanského o protikladu Moskva-Petěrburg věděl P. J. Šafařík, ale považoval jej za osobní a politickou záležitost a principy sporu nechápal. Za představitele petrohradského směru považoval režimní autory F. Bulgarina, N. I. Greče a O. J. Senkovského, o V. G. Bělinském či A. I. Gercenovi nevěděl. Nerozuměl-li to tomuto antagonismu Šafařík, píše Dolanský, nemohl do něj v českém prostředí proniknout nikdo: Šafařík byl jistě nejlepším znalcem Ruska v českém prostředí své doby.³¹ Dolanskému tak vyvstala otázka po prvním českém kontaktu na petrohradské prostředí. Odpověděl si na ni zajímavým způsobem. Domníval se, že se tento kontakt nepřímou uskutečnil skrze Havlíčka.³² Podle Dolanského Havlíček jistě znal Bělinského: v jeho korespondenci se nacházejí (dvě) zmínky o *Otčestvennych zapiskach*, byť v negativním smyslu: píše o jejich nízké literární úrovni a napodobování západních literatur. Musel je tedy mít v ruce, a proto musel znát i styl Bělinského, který v nich tehdy publikoval, ač anonymně. S. P. Ševyrjov s M. Pogodinem Bělinského nesnášeli³³ a jistě jej podle

²⁷ Citováno in: Bělič, J.: Karel Havlíček Borovský a Slovanstvo, s. 171-172.

²⁸ Jirásek, J.: c. d., s. 189.

²⁹ Polívka, J.: c. d., s. 226.

³⁰ Dolanský, J.: Havlíček v Moskvě, In: Pražská univerzita Moskevské univerzitě. Sborník k výročí 1755-1955, s. 13-51.

³¹ Týž: Havlíčkova kritika slovanství, In: Dolanský, J. (ed.): Stopami buditelů. Studie o pokrokových tradicích našeho obrození, s. 219-220.

³² Srovnání Havlíčka s Bělinským neměl Dolanský ze své hlavy. O této paralele psal již koncem 50. let ruský slavista A. N. Pypin v *Sovremenniku*. V našem prostředí se s ní můžeme setkat v článku J. Mikše o Bělinském v *Osvětě* za rok 1899 (s. 11).

³³ Jedná se o důsledek teoretických sporů a řady vzájemných osobních útoků, které se mezi Ševyrjovem a Bělinským táhly od 30. let. Dobrým příkladem je Bělinského článek *Pedant* (*Otčestvennyje zapiski* 1842), ve kterém Bělinskij dosti nešetřným paroduje Še-

Dolanského před Havlíčkem očerňovali. Z těchto zmínek v korespondenci a z odmítavého postoje slavjanofilů Dolanský vyvodil fakt, že Havlíček musel Bělinského práce znát. Tento Bělinského vliv Dolanský dále dokládá na textu Havlíčkovy kritiky Tylova sentimentálního *Posledního Čecha* (vyšel 1844 a Havlíčkova kritika v následujícím roce), v níž Havlíček podle Dolanského do českého prostředí zavedl kritický styl z ruských žurnálů a zaměření na utilitárnost literatury. Další shody našel Dolanský při srovnání Bělinského *Řeči o kritice* (1842) s Havlíčkovou *Kapitolou o kritice* (1846), ač neexistuje doklad, že Havlíček skutečně tento Bělinského text znal. Stati se shodují v odmítání čistého a pouze popisného umění, přátelské kritiky, kritiky, kterou na sebe autor zamýšlí předem upozornit, předem zaměřené kritiky, mrtvých norem ..., přestože Bělinského text je mnohem delší, filosofičtější a hlubší. Havlíček tak podle Dolanského jaksi mimochodem a nevědomě (Havlíček se o Bělinském či o ruské literární kritice nikde nezmiňuje) nasál při četbě *Otěčestvnych zapisok* Bělinského postoje. Navíc měl Havlíček přirozeně (svou povahou a založením) blíže než k slavjanofilům k západníkům.³⁴ Tyto úvahy jsou zajímavé, logicky vystavěné, ale na druhou stranu jsou hypotézami, které můžeme, ale nemusíme přijmout. Dolanský se nemýlil, když tvrdil, že mezi oběma teoretickými statemi existují typologické shody. Na druhou stranu se však netýkají nějakým způsobem „jedinečných“ myšlenek, nejedná se o nic, k čemu by nebylo možné dojít relativně jednoduchou kritickou úvahou.³⁵ Navíc Havlíčkovy požadavky na přísnost kritiky, vzdělání a snahu po objektivitě nebyly v českém prostředí ničím novým. Od 30. let 19. století se v českém prostředí tyto názory na literární kritiku objevovaly. Pronikaly sem z Německa a projevovaly se již ve 30. letech v kritických statích J. K. Chmelenského.³⁶ Vliv Bělinského na Havlíčka navíc před Dolanským popírali i bohemisté a slavisté M. Hýsek, A. Novák a J. Polívka.³⁷

Domnívám se, že slabým místem Dolanského úvah je ideologický rozměr: je třeba si položit otázku, zdali nebylo přání otcem myšlenky, zdali není v Dolanského člancích cítit marxistická orientace na „pokrokové společenské síly“,

vyrvjovův život, tvorbu, ale i fyzický vzhled. Ševyrjov si však v kritice svého soka též nebral servítky. Věcnou podstatou sporů bylo Bělinského odmítání moralistické literatury, kterou naopak Ševyrjov hájil.

³⁴ Dolanský, J.: *Mistři ruského realismu u nás*, Praha 1960, s. 104-117.

³⁵ Oba texty viz Quis, L.: *Spisy Karla Havlíčka III, Kritiky. Divadlo. – Literatura. – Slováci. – Polemika. – Školství. – Různé*, Praha 1908, s. 1-18 a *Spisy V. G. Bělinského III. Stati a recenze 1842-1845*, Praha 1970, s. 7-98. Oba autoři se například vyrovnávají s námitkou, podle níž, není-li kritik sám spisovatelem, nemá právo psát kritiky nebo odmítají čistou estetiku.

³⁶ Hýsek, M.: *Jungmannova škola kritická, Listy filologické* 1919, s. 220-222.

³⁷ Tamtéž, s. 220; Novák, A.: *Havlíčková kritická mezihra, Lumír* 1915, s. 60; Polívka, J.: *Havlíček a Rusko*, In: T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám, Praha 1930, s. 221.

v očích marxistické vědy reprezentované v tomto období právě zapadníky a Bělinským a přání jejich odkaz uměle přenášet do našeho prostředí. Ostatně Dolanský se k ideologické motivaci svých textů přiznává sám: „Teprve porážka fašismu a slavné vítězství SSSR znovu ukázalo, kolik obrovské síly vyzáruje také z odkazu Bělinského. Květnový převrat 1945 a blízkost stého výročí Bělinského smrti vyburcovaly i u nás zájem o nesmrtelného tribuna lidu řadou nových slibných publikací ... Ale nepotřebujeme dnes znovu – a více než kdy jindy! – právě ten čarodějný klíč Bělinského pro naši novou epochu socialismu?“ Česká literatura se musí ubírat „Tam, kde se bojuje o spravedlnost. Tam, kam vešel jít revoluční myslitel a kritik Bělinšij. Opravdový Bělinšij. Také náš Bělinšij.“³⁸ Jinými slovy: díky „zjevné“ spojitosti Havlíček-Bělinšij („matný odlesk Bělinšského u našeho Havlíčka“) se v české literatuře objevuje již od 19. století „matný odlesk správného ideového vývoje“ směřujícího k socialismu. Přes ideologizaci jsou však Dolanského úvahy pozoruhodné mj. i proto, že jeden z jejich hlavních kamenů, přesvědčení o Havlíčkově přirozené kritičnosti a racionalismu, je nesporný. Dolanský si též kladl otázku, jak je možné, že se Havlíček nedostal do bezprostředního kontaktu se západnickými mysliteli, kteří se tehdy v Moskvě nacházeli (T. N. Granovskij, A. I. Gercen, A. F. Pisemskij). Tím důvodem byl podle Dolanského vliv slavjanofilů, kteří Havlíčkovi „uzavřeli cestu a znemožnili mu sblížit se s nejpokrokovější částí ruské inteligence...“³⁹ Na fakt, že Havlíček skutečně západnickou stranu neznal, poukazuje i Havlíčkova teze v článku *Rusové*, který vyšel ve *Slovanu* 10. 7. 1850, a kde píše, že „Jediná strana jest v Rusích, která by schopná byla provésti nějakou užitečnou revoluci proti absolutismu cářskému, strana totiž slovansko-pravoslavná.“⁴⁰ Kromě možných námitek spojených z ideologizací je však problémem i nedůsledná práce Dolanského s prameny. Pro postavení celé hypotézy s Bělinským mu stačily dvě zmínky o *Otěčestvennych zapiskach* v Havlíčkově korespondenci, ale zároveň píše, že Havlíček kupříkladu Granovského přednášky z ruských dějin, v nichž byl mezi řádky kritizován ruský politický systém, nikdy nenavštívil.⁴¹ Víme však z Havlíčkovy korespondence, že o Granovského přednáškách věděl.⁴² Pokud bychom tak použili Dolanského metody, bylo by možné vyvozovat, že ke kritickému postoji Havlíčka k samoděržaví a nevolnictví přispělo pravděpodobně i navštěvování Granovského přednášek. Byla by to však jen hypotéza, kterou sice lze logicky vystavět, nikoli však uspokojivě prokázat. Domnívám se, že skutečný důvod, proč Havlíček nepronikl

³⁸ Dolanský, J.: Bělinšij a česká literatura, *Slavia* 1949-1950, s. 207.

³⁹ Týž: Havlíček v Moskvě, In: Pražská univerzita moskevské univerzitě. Sborník k výročí 1755-1955, s. 45-46.

⁴⁰ Havlíček, K.: c. d., s. 235-236.

⁴¹ Dolanský, J.: c. d., s. 45.

⁴² Quis, L.: *Korrespondence Karla Havlíčka*, Praha 1903, s. 748.

i do jiných intelektuálních kruhů, je prostý a správně na něj upozornil již slavista J. Polívka. Havlíček jednoduše nebyl společenský, nebyl zvyklý pohybovat se ve vysoké společnosti, v salónech apod. Právě v nich se dějinně-filosofické debaty odehrávaly, tam se pohyboval A. I. Gercen, P. J. Čadajev či T. N. Granovskij.⁴³ Lze si též klást otázku, zdali Havlíček vůbec věděl o probíhajícím principiálním sporu dvou dějinně-filosofických koncepcí. Havlíček jistě věděl o sporech svého hostitele a jeho přítele Pogodina s „nenárodní petrohradskou stranou“, avšak jednak pod jejich vlivem, jednak pod vlivem nedostatku informací z druhé strany (podobně jako Šafařík) si nebyl vědom celého rozměru dějinného sporu, jehož kořeny sahají až do 17. století. Pokud si jej vědom byl, neexistují o tom textové důkazy, ač chápal vliv západní vzdělanosti v Rusku: „Dobře je vidět cestu, na které Rus naplňuje Evropě břicho (voly ukrajinskými), ne pak, na které Evropa Rusi naplňuje hlavu.“⁴⁴ Rozuměl i přelomovosti vlády Petra Velikého, jak je to patrné z jeho poznámky o možném tématu povídky či básně: „Dobrá idea: jak Petr Veliký hledí nyní na Rus, svou práci, a vidí rezultáty, které nemohl dřív na jednou docílit...“⁴⁵ Otevřeným tedy zůstává problém určení prvního přímého kontaktu českého prostředí na západnické osoby. Sporné však je zodpovězení této otázky smysluplné, zdali vůbec její položení není plodem marxistického (černobílého) výkladu světa, který se ptá: kdy se české prostředí poprvé setkalo s pokrokovým myšlením ruským? Pokud vůbec má smysl na tuto otázku odpovídat, pak se domnívám, že tímto prvním přímým kontaktem, bylo působení M. Bakunina na slovanském sjezdu v Praze 1848.⁴⁶

Havlíčková cesta do Ruska a jeho vztah k Rusku, slovanství či ruské literatuře má několik rovin. Literární (inspirace Gogolem, vztah k němu), politickou (zkušenost s ruskými podmínkami klíčová pro další formování austroslavismu), osobní (Havlíčkovu vyzráni, dospění v Rusku) a interpretační (vyrovnání se s účelovými interpretacemi nejen marxistickými, demytizace Havlíčkovy osobnosti). Chceme-li získat celistvý obraz zkoumaného předmětu, nelze žádnou z nich opominout. Současné se při studiu Havlíčkova života, díla a odkazu nelze vyhnout víceaspektovosti a interdisciplinárnímu přístupu. Při bádání nelze oddělit jak výše zmíněné čtyři roviny, tak ani Havlíčka-novináře, byť se jedná o jeho nejvýznamnější pole působnosti, od Havlíčka-politika či spisovatele. Svými literárními díly vyjadřoval své politické a společenské postoje: tyto roviny nelze od-

⁴³ Polívka, J.: c. d., s. 223.

⁴⁴ Řepková, M.-Havel, R.: c. d., s. 57.

⁴⁵ Tamtéž, s. 70.

⁴⁶ Bakunina, pozdějšího Marxova oponenta a anarchistického rozbijče I. Internacionály, Havlíček nemohl pro jeho extremismus vystát. 21. 1. 1849 vyšel v Národních novinách Havlíčkův článek, kde jej označil za „blouznivce, lháře a nemravu.“

dělit.⁴⁷ Tato teze je dobře patrná na *Obrazech z Rus*, kterými Havlíček sledoval ambice jak dokumentární, tak i politické a literární. Podobně lze hovořit o Havlíčkových epigramech, z nichž velká většina vznikla právě v Rusku. I proto studium Havlíčkova vztahu k ruské literatuře přispívá též k širšímu poznání Havlíčka-žurnalisty a politika.

⁴⁷ Srov. Jakubovec, J.: Havlíčkova poesie politická, *Naše doba 1905*, s. 5-12, 93-99, 167-172.